

تشیع در ایران به روایت سکه‌های تاریخی

• منصوره وثیق

دیگر از این تلاش‌هاست. در این مقاله علاوه بر متون تاریخی و مذهبی از سکه نیز استفاده شده است و سعی بر آن بوده است که روند و سیر تحول مذهب شیعه‌ی اثنی‌عشری، زمینه و تشکیل حکومت ملی صفویه و نیز اعلام مذهب شیعه به عنوان مذهب رسمی کشور، در حد مقدور بیان گردد.

نقر شعار شیعی قسمتی از آیه‌ی ۲۳ سوره‌ی شوری: *ذَلِكَ الَّذِي يُبَشِّرُ اللَّهَ عِبَادَهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَىٰ وَمَنْ يَقْتَرِفْ حَسَنَةً نَّزِدْ لَهُ فِيهَا حُسْنًا إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ شَكُورٌ*، در زمان خلافت مروان بن محمد (۱۲۷-۱۳۲ هـ ق / ۷۴۴-۷۵۰ م)، بر سکه‌های منسوب به ابومسلم خراسانی و پیروان او، اولین تغییر شجاعانه می‌باشد که در «ری» به سال ۱۲۸ هـ ق، و در «جی» به سال ۱۲۹ هـ ق، ضرب گردید. که هر دو شهر از مراکز اولیه‌ی آزادی‌خواهی ایرانیان بوده است.^۱

تصویر شماره‌ی ۱

روی سکه متن: *الله احد الله / الصمد لم يلد و / لم يولد و لم يكن / له كفوا احد.*^۲

حاشیه: محمد رسول الله ارسله بالهدى و دين الحق ليظهره على الذين كله و لوكره المشركون.^۳

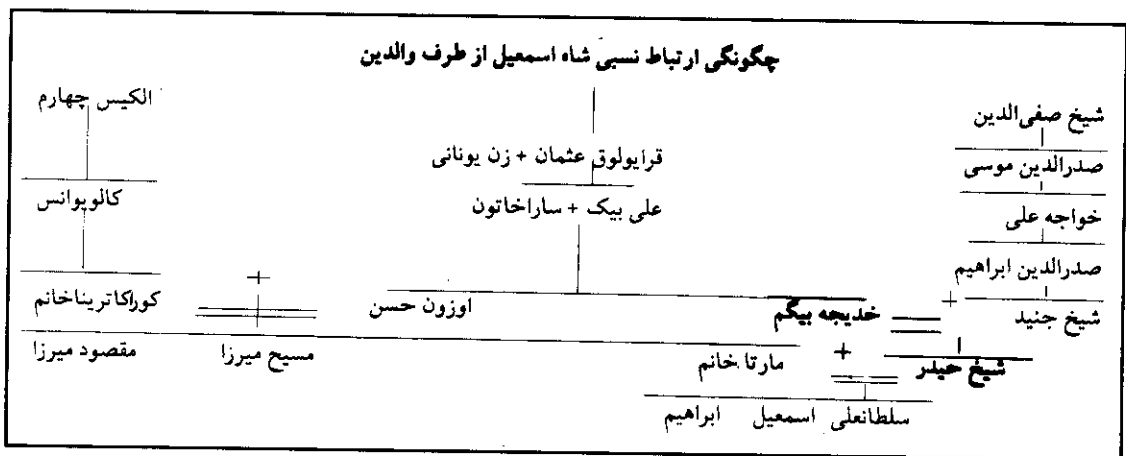
شیعه، در اصل لغت به معنای پیرو می‌باشد و به کسانی گفته می‌شود که جانشینی رسول اکرم (ص) را حق انحصاری خانواده‌ی رسالت می‌دانند و در معارف اسلام پیرو مکتب اهل بیت می‌باشند.^۴

حقیقت تشیع در زمان حضرت پیامبر (ص) پی‌ریزی شد و در روز عید غدیر (قضیه‌ی حَجَّةُ الْوَدَاعِ - سال دهم هجرت)، رسماً اعلام گردید، و برای این امر، طبق فرمان حضرت پیامبر (ص)، از مسلمانان بیعت گرفته شد.^۵

بعد از رحلت حضرت پیامبر (ص)، در سال یازدهم هجرت، و پایان یافتن ماجرای سقینه، ۴۰ نفر از اصحاب به حضور حضرت علی (ع) آمده و اظهار داشتند: «سوگند به خدا ما هرگز از غیر تو، پیروی نمی‌کنیم، و کسی را در اطاعت، بر تو مقدم نمی‌داریم».^۶ و با وجود اجماع مسلمین در بیعت ابوبکر (اهل جماعت و سنت)، باز در مودت و ولایت آن حضرت ثابت ماندند (شیعه‌ی علی).

نخستین شیعیان، جز یک تن (سلمان)، همگی عرب بوده‌اند.^۷ بنابراین شیعه فکری عربی است که در ارادت و مودت به علی بن ابی طالب و فرزندان او و تمایل به خاندان بنی‌هاشم و تنفر از طایفه‌ی بنی‌امیه خلاصه می‌شود. بعدها این فکر مورد قبول ایرانیان و موالی قرار گرفت و ایشان که از ظلم بنی‌امیه و عمال آنان رنج می‌بردند خود را با خاندان مظلوم علوی و بنی‌هاشم در کشیدن رنج و آزار از دشمنان سهیم دانسته و به ایشان پیوستند.^۸ و در قیام‌هایی که بر ضد امویان تشکیل می‌شد شرکت می‌کردند هر چند که به ظاهر راه به جایی نبردند.

سیر تشیع در ایران به تدریج و مرحله به مرحله و در حوزه‌های مختلف: فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، ادبی، ... بوده است. نقر شعارهای شیعی بر روی سکه‌های اسلامی، یکی

پشت سکه متن: ولی الله لا اله الا الله وحده لا شریک له
 الناصر الحق.^{۱۳}
 حاشیه: بسم الله ضرب هذا الدين في خلافة ابي القسم^{۱۴} بامل
 سنة احدى و عشرة و ثلثمئه.

سلطین آل بویه (۳۲۰-۴۴۸ هـ ق / ۹۳۲-۱۰۵۶ م)، بعد از
 غلبه بر بغداد با وجود آنکه شیعی دوازده امامی بودند ولی در
 صدد نیامدند که خلیفه‌ی عباسی را به کلی از میان بردارند، بلکه
 به استیلائی نفوذ سیاسی خود بر بغداد قناعت کردند و به قول
 آقای جعفریان «... شرکت در سیاست، آنان را به سمت تسامح
 کشانده است.»^{۱۵}

در سکه‌های آل بویه شعار شیعی دیده نمی‌شود اما علمای بزرگ
 عالم تشیع مانند: شیخ صدوق (متوفی ۳۸۱ هـ ق)، شیخ مفید
 (متوفی ۴۱۳ هـ ق)، سید مرتضی علم الهدی (۳۵۵-۴۳۶ هـ ق)
 و شیخ طوسی (۳۸۵-۴۶۰ هـ ق)، در این عصر با تمام
 توان با بیان و قلم، به ترویج مذهب شیعه پرداخته‌اند.

آل حسنویه (۳۴۸-۴۰۶ هـ ق / ۹۵۹-۱۶، ۱۰۱۵ م)، هم عصر
 آل بویه و سلسله‌ی شیعی از کردان برزکانی ایرانی که از اواسط
 سده‌ی ۴ هـ ق، بر بخش‌هایی از کردستان، لرستان و خوزستان
 فرمان رانده‌اند.^{۱۶}

نیز از دیگر دولت‌های شیعی که در داخل ایران، مقارن زوال
 آل بویه پای گرفت شاخه‌ی اسپهبدیه و کین خوازیه‌ی باوندیان
 است.^{۱۷}

کاکوتیان (۳۹۸-۵۳۶ هـ ق / ۱۰۰۸-۱۱۴۱ م)، از امیران
 دیلمی‌نژاد، در مرکز و غرب ایران امارت‌هایی تأسیس کردند. که
 نخستین شاخه‌ی این سلسله در اصفهان و همدان، تا انقراض
 آن به دست طغرل دوام یافت. و سپس دومین شاخه در یزد به

پشت سکه متن: لا اله الا الله وحده لا شریک له.
 حاشیه‌ی داخلی: قل لا اسئلكم علیه اجرا الا الموده فی القربى.
 حاشیه‌ی خارجی: بسم الله ضرب بالرى سنة ثمان عشرین و
 مئه.

سکه‌هایی که به وسیله‌ی علویان طبرستان (۲۵۰-۳۱۶ هـ ق /
 ۸۶۴-۹۲۸ م)، ضرب شده است. نیز دارای شعار شیعی می‌باشد.
 و چون داعیان علوی طبرستان خود را خلیفه‌ی حضرت علی بن
 ابی طالب (ع) می‌دانستند، به احترام آن حضرت نام خود را در
 حاشیه‌ی پشت سکه امر به نقر داده بودند.^{۱۸}
 علویان طبرستان، در تاریخ ایران تأثیری نسبتاً پایدار گذاشتند
 چه بعد از آنها گیلان، مازندران، رودبار و دیلم کانون و مرکز
 بزرگ مذاهب شیعی شدند که در پیدایش دولت شیعی آل بویه
 و بعدها در مقاومت مسلحانه‌ی اسمعیلیه الموت در مقابل قدرت
 عباسیان تأثیر به سزا داشته‌اند.^{۱۹}

تصویر شماره‌ی ۲

روی سکه متن: الله محمد رسول الله جعفر بن الحسن.^{۲۰}
 حاشیه: انما و لیکم الله و رسوله و الذین امنوا الذین یقیمون
 الصلوة و یؤتون الزکوة و هم راکعون.^{۲۱}

سیر تشیع در ایران به تدریج و مرحله به مرحله و در حوزه‌های مختلف:
فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، ادبی، ... بوده است. نثر شعارهای شیعی
بر روی سکه‌های اسلامی، یکی دیگر از این تلاش‌هاست

نام اتابکان یزد آغاز شد.^{۱۹}

سامانیان (۲۷۹-۳۸۹ هـ/ق / ۸۹۲-۹۹۹ م)، و پس از آنها، غزنویان (۳۵۱-۵۸۲ هـ/ق / ۹۶۲-۱۱۸۶ م)، هر دو حکومت‌های ضد شیعی بودند و از شیعه با عنوان قرمطی و باطنی که در اصل ارتباط با اسماعیلیه داشت یاد می‌شد.^{۲۰} در ایام حکومت سلطان محمود غزنوی (۳۸۹-۴۲۱ هـ/ق / ۹۹۹-۱۰۳۰ م)، بر اثر تبلیغات دعاه اسماعیلی، عده‌ی کثیری از مردم به آیین اسماعیلی یا مذاهب دیگر شیعه گرویده بودند. و محمود که حنفی متعصب بود هر کجا از ایشان نشان می‌یافت آنان را به سختی تمام می‌کشت مخصوصاً به دلیل آنکه دعاه اسماعیلی، اهل ایران را به پیروی از خلفای فاطمی مصر می‌خواندند و این خلفا هم مدعی بنی‌عباس، مخدمین محمود بودند.^{۲۱}

مسأله‌ی نفوذ شیعیان امامی مذهب، در ساختار اداری دولت سلجوقی (۴۲۹-۵۹۰ هـ/ق / ۱۰۳۷-۱۱۹۴ م)، که با سپهر تقیه و با استفاده از دیگر مجوزهای شرعی صورت می‌گرفت، نتایج مهمی را برای شیعیان و دفاع آنها در برابر سرداران ترک در بر داشت، که از آثار حکومت آل‌بویه، در پرورش نسلی از جوانان شیعه مذهب از لحاظ اداری و فکری می‌باشد. که در حاشیه دولت آل‌بویه، رشد کرده و اغلب مناصب اداری مهم را به خود اختصاص داده بودند. و اگر در آغاز دچار فشار تعصب سلجوقی نیز می‌شدند، عاقبت، جامعه و دولت نیازمند وجود آنان بود. القاب: قمی، فراهانی، تفرشی و کاشانی، ... برای افراد، دلیل حضور و نفوذ آنان در دولت سلجوقی است.^{۲۲}

اسماعیلیه از شیعیان آل علی هستند که پس از فوت امام جعفر صادق، به جای امام موسی کاظم، برادر او اسماعیل را امام هفتم می‌دانستند و می‌گفتند که اسماعیل مستور شده و ائمه‌ی بعد از او همه پنهانند و در وقتی که مصلحت باشد ظاهر خواهند شد. بدین علت این گروه از شیعه را اسماعیلیه یا به دلیل آنکه فقط به هفت امام قائل بوده‌اند، سبغیه (هفت امامی) می‌خوانده‌اند.^{۲۳} و چون معتقد بودند که اسلام دارای ظاهر و باطنی است و اگر کسی بر باطن شریعت پی برد و ظواهر را مهمل گذارد بحثی بر او نیست، بدین دلیل، اغلب احکام شریعت را به صورتی تأویل می‌کردند و برای هر یک از عبادات و غیره باطنی می‌ساختند و سبب شهرت آنها به باطنیه نیز همین است.^{۲۴} در ایران و ماوراءالنهر اسماعیلیه در ایام حکومت امیر نصر بن

احمد و در ابتدای کار دیالامه‌ی آل زیار در دستگاه‌های دولتی رخنه و نفوذی یافتند. لیکن به دلیل روی کار آمدن ترکان متعصب غزنوی و سلجوقی نتوانستند از خود دولتی تشکیل دهند فقط دعاه و پیروان آن مذهب در پناه کوه‌ها و قلعه‌های مستحکم می‌زیستند و از آنجا تعالیم دینی خود را به مردم می‌رساندند. اما در مغرب یعنی افریقا برخلاف کار ایشان پیشرفتی بزرگ حاصل شد و به سال ۲۹۶ هـ/ق / ۹۰۸ م، در تونس دولتی تشکیل دادند و برای آنکه ائمه‌ی ایشان با علویان ایران مشته نشوند خود را به حضرت فاطمه (س)، دختر حضرت رسول اکرم منتسب ساختند و نام فاطمیون بر خود گذاشتند و بتدریج بر مصر و قسمت عظیمی از شام و عربستان تسلط یافتند.^{۲۵}

در ایام خلافت مستنصر فاطمی (۳۲۷-۴۸۷ هـ/ق / ۹۳۸-۱۰۹۴ م)، از کسانی که به دین اسماعیلی در آمد حسن بن صباح، از مردم ری بود. که در ۶ رجب ۴۸۷ هـ/ق، بر قلعه‌ی الموت در نزدیکی رودبار قزوین دست یافت و توانست مردم را به کیش اسماعیلی درآورد و قلاع بیشتری را از حدود خراسان تا شام تسخیر کند وی مأمورینی را که فدایی خوانده می‌شدند از قلعه به اطراف می‌فرستاد.

این فدائیان عالم اسلام را دچار رعب و وحشت کردند و چه بسیار بزرگان و سردارانی را مانند خواجه نظام‌الملک غفلتاً خنجر زدند.^{۲۶} (۱۰ رمضان ۴۸۵ / ۲۲ فوریه ۱۰۹۲ م). بعدها حکم اسماعیلیه، از امامیه جدا گشت و خود امامیه نیز در این جدا کردن از جمله: دفع اسماعیلیه، مباحثات علمی با آنها و در ردیه‌نویسی علیه آنان، نقش مهمی داشته است. بدین ترتیب برای شخصی چون خواجه نظام‌الملک که تعصب در تسنن شافعی داشت برخی از شخصیت‌های شیعی مورد احترام بودند. این مسأله، درباره‌ی سادات اهمیت بیشتری داشت.^{۲۷}

پادشاهان سلجوقی و دیگر شاهان مسلمان بارها به فکر قلع و قمع این طایفه افتادند ولی کاری از پیش نبردند.^{۲۸} تا اینکه در زمان رکن‌الدین خورشاه (۶۵۳-۶۵۴ هـ/ق / ۱۲۵۵-۱۲۵۶ م)، آخرین اسماعیلی، هولاکوی مغول الموت را ویران کرد و خاندان اسماعیلیه را برانداخت (۶۵۴ هـ/ق / ۱۲۵۶ م).^{۲۹}

در میان سکه‌های اسلامی ایران، سکه‌ای از وهسودان بن محمد (۳۲۰-۳۵۵ هـ/ق / ۹۳۲، ۹۳۸ م)، از بنی سلار می‌باشد^{۳۰} که چون باطنی مذهب بوده است کیش خود را در روی سکه نشان

در سکه‌های آل‌بویه شعار شیعی دیده نمی‌شود اما علمای بزرگ عالم تشیع مانند: شیخ صدوق، شیخ مفید، سید مرتضی علم الهدی و شیخ طوسی، در این عصر با تمام توان با بیان و قلم، به ترویج مذهب شیعه پرداخته‌اند

داده است.

پشت سکه متن: لا اله الا الله - محمد رسول الله - علی ولی الله.
حاشیه: (تاریخ ضرب و یک مربع و دایره خط و زنجیره).

پس از سقوط خلافت عباسی به دست هولگو در سال ۶۵۶ هـ.ق / ۱۲۵۸ م، سمیل اسلام سنی یکباره از میان رفت و فضای مذهبی هم از حیث تشیع و تسنن و هم حنفی و شافعی آرام گرفت. به تدریج ایلخانان مغول اسلام را پذیرفتند. و با پذیرش اسلام در برابر دو گرایش تسنن و تشیع قرار گرفتند. غازان خان (۶۹۴-۷۰۳ هـ.ق / ۱۲۹۵-۱۳۰۳ م)، اسلام را پذیرفت و در برابر تشیع و تسنن، موضع میانه‌ای را انتخاب کرد.^{۳۳}

به نوشته‌ی حافظ ابرو: «پادشاه غازان را میلی تمام بدان طایفه (اهل تشیع) بود اما هرگز از غایت کنایت اظهار نکردی و رعایت مصلحت عام فرمودی و کسی را زهره‌ی آن که اظهار کند نبودی».^{۳۳}

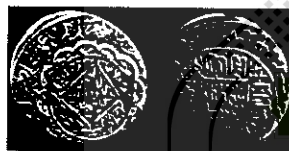
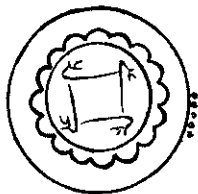

تصویر شماره‌ی ۳

روی سکه متن: علی خلیفه الله و هسودان بن محمد (در طرفین متن) سلف [سیف] المحمد.
حاشیه: انما و لیکم الله و رسوله و الذین امنوا الذین یقیمون الصلوة [و] یؤتون الزکوة و هم راکعون.
پشت سکه متن: لا اله الا الله محمد رسول الله.
حاشیه‌ی داخلی: بسم الله ضرب هذا الدرهم به... سنه ثلث و اربعین و ثلثمائه [۳۳۳ هـ.ق].

حاشیه‌ی خارجی: محمد، علی، الحسن، الحسین، علی، محمد، جعفر، اسمعیل، محمد.

بر سکه‌های ایلخانان اشکال مختلفی از شعار شیعی دیده می‌شود در حالی که از همان ایلخانان سکه‌هایی با تثلث دیده می‌شود مانند: آباکان، ارغون، گیخاتو (ارینجین تورچی).

تصویر شماره‌ی ۵

روی سکه متن: پادشاه اسلام شهنشاه اعظم غازان قان خلد ملکه.

حاشیه: (دایره خط و زنجیره)

پشت سکه متن: لا اله الا الله - محمد رسول الله

حاشیه: ضرب تبریز... و تسعین و ستمائه (دوایر خط و زنجیره). یکی از مراحل پیشرفت تشیع در ایران، تشیع اولجایتو سلطان محمد خدابنده، پادشاه ایلخانی به سال ۷۰۹ هـ.ق / ۱۳۰۹ م، است. که بر اثر راهنمایی‌های علامه‌ی حلی (۶۴۸-۷۲۶ هـ.ق)، پیش آمد و نقطه‌ی عطفی در تاریخ تشیع، در ایران بود و موجب استحکام، گسترش و رونق تشیع در این عصر گردید.^{۳۳} محمد خدابنده نام سه خلیفه‌ی اول را از خطبه و سکه انداخت و شهادتین و کلام علی ولی الله و نام ائمه‌ی اطهار اثنی عشریه را بر سکه منقور کرد. و در تشویق و تعمیم این مذهب، نهایت کوشش را به عمل آورد و مذهب شیعه را رسمی اعلام کرد و نام اسلامی برگزید.

شماره: ۸۷۲ م.آ. امین‌پور

شماره ۳:

جنس: نقره

وزن: ۳/۵ گرم

قطر، ۱/۸۵ سانتی‌متر

تصویر شماره‌ی ۴

روی سکه متن: (با رسم الخط ایغوری) خاقانوارا ایم ارغونون دلد کگولوکسین (با رسم الخط ایرانی) ارغون غازان - استرآباد.
حاشیه: (تصویر مرغ و دوایر خط و زنجیره).

**در سکه‌های آل بویه شعار شیعی دیده نمی‌شود اما علمای بزرگ عالم تشیع
مانند: شیخ صدوق، شیخ مفید، سید مرتضی علم الهدی و شیخ طوسی، در این
عصر با تمام توان با بیان و قلم، به ترویج مذهب شیعه پرداخته‌اند**

جنس: نقره

وزن: ۳/۸۵ گرم

قطر: ۲/۴۴ سانتی‌متر

سکه شماره‌ی ۶

روی سکه متن: ضرب فی دولت المولی السلطان الاعظم مالک
الرقاب الامم غیاث الدینا والدین اولجایتو سلطان محمد خلد
الله ملکه.

حاشیه: ضرب مدینه تبریز سنه اربع و عشر و سیمئه (گل ۷ پر
و دواپر خط و زنجیره).

پشت سکه متن: لا اله الا الله - محمد رسول الله - علی ولی الله -
تبریز.

حاشیه: اللهم صل علی محمد و علی و الحسن و الحسین و علی
و محمد و جعفر و موسی و علی و محمد و علی و الحسن و
محمد (گل ۶ پر و دواپر خط و زنجیره).

علیرغم آنچه درباره‌ی بازگشت خداینده از تشیع نقل شده است،
ابن کثیر با اشاره به گروه وی پس از یک سال از سلطنتش
به تشیع، تصریح می‌کند که: گرچه ممکن است که وی به دلیل
اعتراضات مردم پس از مدتی از اصرار در رسمیت تشیع کاسته
باشد. اما وی از اقدامات یکی از فرماندهان شیعی سلطان محمد
خداینده با نام الدلقندی یاد می‌کند که کوشش کرد تا تشیع را
در بلاد حجاز نیز رواج دهد ولی با مرگ ایلخان این اقدامات
متوقف شد.^{۲۵}

یکی از دلایل قطعی نفوذ تشیع در ایران، ظهور جریان تسنن
دوازده امامی^{۲۶} در ایران، از سده‌ی هفتم به بعد است. این حرکت
سبب شده تا نام ائمه‌ی اطهار علیهم السلام در آثار این دوره
رواج یافته و مناقب، فضایل و کرامات آن بزرگواران در میان
مردم منتشر شود.^{۲۷}

آندره گدار با اشاره به این مسأله در عهد آل مظفر (۷۲۳-۷۹۵
هـ.ق / ۱۳۲۳-۱۳۹۳ م)، می‌نویسد: «این امر خاص بناهای
عهد شاه محمود نیست، چراکه در نمای مساجد بزرگ آل مظفر
در یزد و کرمان، یعنی خارج از محدوده‌ی حکومت محمود نیز
این مورد مشاهده می‌شود، بلکه به نظر می‌رسد این نشانه‌ی
حسن تفاهم مذهبی (بین شیعه و سنی)، از قدرت شخصی
سلاطین آل مظفر سرچشمه می‌گیرد...»^{۲۸}

سربداران (۷۲۶-۷۸۸ هـ.ق / ۱۳۳۵-۱۳۸۶ م)، دولت
مستقل شیعی مذهب امامی که یک چندی بر بخش‌های وسیعی
از خراسان حکومت کردند. نه از جهت وسعت مملکت و قدرت
و شوکت با امرای دیگر قابل مقایسه هستند و نه از لحاظ دوام
دولت و عظمت آثار، ولی از یک بابت در تاریخ ایران قبل از
دولت ملی صفویه اعتباری خاص دارند و آن قیام ایشان است
به مخالفت با اهل تسنن به عنوان علمداری از مذهب شیعه و
سعی در انتشار آداب و احکام این دین و شروع کار خود به شکل
دعوت فرقه‌ای و مرید و مرادی که از این جهات می‌توان ایشان
را از پیشگامان مریدان شیخ صفی‌الدین اردبیلی و فرزندان او
دانست.^{۲۹}

معتقدات سربداران از خراسان گذشت تا آنجا که نهضت‌های
مردم سمرقند، کرمان و شهرهای دیگر نیز سربداران خوانده
می‌شدند.

این اعتقادات که با ویژگی سیاسی عجیب بود، در نواحی ساحلی
دریای خزر که از دیرباز به شیعه گرایش داشتند رواج یافت،
خصوصاً در نهضت‌های سادات مرعشی (۷۶۰-۷۹۵ هـ.ق /
۱۳۵۹-۱۳۹۳ م)، در مازندران و جنبش سادات کبابی (۷۶۹-
۱۰۰۰ هـ.ق / ۱۳۶۷-۱۵۹۲ م)، در گیلان تأثیر آشکاری
داشت.^{۳۰}

بر سکه‌های سربداران، نام پادشاه سربدار دیده نمی‌شود فقط
در یک طرف محل و سال ضرب و در طرف دیگر شهادتین،
علی ولی الله و نام ائمه‌ی اطهار منقور است که همه شکل،
وزن و روال تقریباً مشابهی دارند. به استثنای دو قطعه سکه با
قطع مشابه ولی وزن مضاعف، در مجموعه‌ی مسکوکات موزه‌ی
ایران باستان وجود دارد.^{۳۱}

ترکمانان قراقویونلو (۷۸۰-۸۷۴ هـ.ق / ۱۳۷۸-۱۴۶۹ م)، از
نواحی جنوبی دریاچه‌ی وان برخاسته و مدت ۹۴ سال با استفاده
از قدرت آل جلایر یا ایلکانان در آذربایجان و ارمنستان اساس
حکومت خود را برقرار کرده تا مرکز ایران حکومت رانندند.^{۳۲} و
پیرو مذهب شیعه غالی بودند.^{۳۳}

شماره: ۱۷۷۹ م. آ. ا.

جنس: نقره

وزن: ۳/۹ گرم

بر سکه‌های سربداران، نام پادشاه سربدار دیده نمی‌شود فقط در یک طرف محل و سال ضرب و در طرف دیگر شهادتین، علی ولی الله و نام ائمه‌ی اطهار منقور است که همه شکل، وزن و روال تقریباً مشابهی دارند

قطر: ۱/۹۵ سانتی‌متر

سکه شماره‌ی ۸

سکه شماره‌ی ۷

شماره:

جنس: نقره

وزن: ۰/۷ گرم

قطر: ۱/۳ سانتی‌متر

روی سکه متن: السلطان الغازی ابوالمظفر جهان‌شاه بهادر خان خلدالله ملکه و سلطانه فیروز کوه ۸۶۸ حاشیه: (دوایر خط و زنجیره). پشت سکه متن: لااله الا الله محمد رسول الله علی ولی الله حاشیه: ابوبکر الصدیق عمر الفاروق عثمان ذی النورین علی المرتضی

سکه شماره‌ی ۹

روی سکه متن: ضرب یزد سلطان مراد بهادر خان... پشت سکه متن: لااله الا الله محمد رسول الله علی ولی الله

آق قویونلوها، ساکن ناحیه‌ی دیار بکر بودند و برخلاف قراقویونلوها از مذهب تسنن پیروی داشتند.^{۳۳} اما استاد ترابی طباطبایی، مذهب آق قویونلوها را با شواهد و اسنادی که وجود دارد بیشتر مبین اعتقاد آنها به تشیع می‌داند تا به تسنن.

شماره: ۳۸۰ م. آ

جنس: نقره

وزن: ۱/۰۵ گرم

قطر: ۱/۲ سانتی‌متر

الف- وجود سکه‌هایی با سبک و شعار کامل شیعی از شاهان آق قویونلوها مخصوصاً از اوزون حسن، یعقوب، احمد، مراد، الوند مخصوصاً رستم و ابوالکارم محمد.

سکه شماره‌ی ۱۰

روی سکه متن: السلطان الاعظم ابوالمظفر سلطان الوند بهادر خان. پشت سکه متن: لااله الا الله محمد رسول الله علی ولی الله

ب- حمایت اوزون حسن از شیخ حیدر و شیخ جنید. ج- ازدواج‌های متعدد بین آق قویونلو و صفویه به شرح زیر:

۱- شیخ جنید با خدیجه بیگم خواهر اوزون حسن به سال ۸۶۲ هـ.ق / ۱۴۵۸ م.

۲- شیخ حیدر با مارتا (خلیمه بیگم) دختر اوزون حسن.

۳- شاه اسمعیل با تاجلو خانم دختر یعقوب آق قویونلو که مادر او هم یک شاهزاده‌ی شیروانی است.

ایشان می‌افزایند اگر به نسبت‌های خانوادگی بین شاه اسمعیل صفوی با پادشاهان آق قویونلو توجه کنیم می‌توانیم جنگ شاه اسمعیل را با آنها نزاع خانوادگی بر سر ارث پدر بزرگ (پدیری یا مادری) بدانیم:

۱- خلیل و یعقوب دایی‌های ناتنی شاه اسمعیل هستند.

۲- یعقوب پدرزن شاه اسمعیل است.

۳- بایسنقر و مراد پسران یعقوب «برادر زن شاه اسمعیل»؛ محمد و الوند پسران یوسف میرزا؛ گوده احمد پسر اوغور محمد پسر دایی‌های ناتنی شاه اسمعیل هستند.

۴- رستم پسر مقصود میرزا پسر اوزون حسن از کوراکاترینا، پسر دایی تنی شاه اسمعیل است.^{۳۵}

شماره: ۱۲۶۴ م. آ. امین پور

جنس: نقره

وزن: ۲ گرم

قطر: ۱/۸۵ سانتی‌متر

از یک‌ها در مشرق که سنی مذهب بودند، بتواند دولتی متمرکز و قوی در کشور ایجاد کند و ایران را از پراکندگی و هرج و مرج رهایی دهد (وحدت سیاسی و ارضی)

شماره:

جنس: نقره

وزن: ۴/۵ گرم

قطر: ۲ سانتی‌متر

سکه شماره‌ی ۱۳

روی سکه متن: السلطان العادل الكامل القاعد ابوالمظفر (داخل مربع) شاه اسمعیل ضرب تبریز خلد الله ملکه.

حاشیه: ... علی محمد الامین محمد...

پشت سکه متن: (داخل مربع ساخته شده از چهار کلمه‌ی علی)، لاله‌الله محمد رسول الله (بیرون مربع نام بقیه‌ی ائمه‌ی اطهار).

حاشیه: ناد علیاً مظهر العجایب تجده عوناً لک فی الثواب کل هم و غم سینجلی بولاتیک یا علی (۳ بار).

پادشاهان دیگر صفوی تا اواسط سده‌ی ۱۲ هـ ق / ۱۷، ۱۸ م، سلطنت کردند و یکی پس از دیگری رسمیت مذهب شیعه‌ی دوازده امامی را تأیید و تثبیت نمودند، حتی در زمان اوج قدرت - زمان شاه عباس اول - توانستند وسعت ارضی کشور و آمار جمعیت را به بیش از دو برابر ایران سال ۱۳۸۴ هـ ق / ۱۸۶۷ م، برسانند. گروه شیعه در این ۲۵۰ سال تقریباً در سایر کشورهای اسلامی به همان حال سابق با افزایش طبیعی خود باقی بوده است.^{۴۹}

شماره: ۱۱۳۴ م. آ.

جنس: نقره

سکه شماره‌ی ۱۴

روی سکه متن: بنده شاه ولایت حسین ضرب تبریز ۱۱۳۴. پشت سکه متن: لاله‌الله محمد رسول الله علی ولی الله حاشیه: علی، حسن، حسین، علی، محمد، جعفر، موسی، علی، محمد، علی، حسن، محمد.

پی‌نوشت:

۱. علامه طباطبایی، سید محمدحسین. شیعه در اسلام، قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۷۴. ص ۲۳.

۲. محمدی اشتهاردی، محمد. ایرانیان مسلمان در صدر اسلام و سیر تشیع در ایران. [تهران]: سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۱. ص ۱۷۴، نیز: ص ۱۷۵.

وجود سوره‌های متعدد در سکه‌های این عصر - حد فاصل انقراض ایلخانان و تشکیل سلسله‌ی صفویان - بهترین و قاطع‌ترین دلیل بر دست به دست شدن شهرها، سرزمین‌ها و نقدینه‌هاست

سکه شماره‌ی ۱۱

سورشارزهای حسین جلالیر بر سکه شیخ اویس: ۱- حسبی الله. ۲- حسین خان

شماره:

جنس: نقره

وزن: ۵ گرم

قطر: ۲/۴۴ سانتی‌متر

سکه شماره‌ی ۱۲

سکه شاهرخ کورکانی است و در یک سال (۸۷۱ هـ ق)، ابوسعید کورکان و جهانشاه بر آن سوره‌ها درآورده‌اند و آخرین سوره‌ها متعلق به حسین باقرا است.

۱- عدل سلطان ابوسعید ضرب فی کرمان ۸۷۱ - ۲ عدل سلطان جهانشاه ۸۷۱ - ۳ به بود.

شاه اسمعیل صفوی (۹۰۷-۹۳۰ هـ ق / ۱۵۰۰-۱۵۲۴ م)، از این خلاء قدرت استفاده نموده با متحد کردن سرزمین‌هایی که روزگاری در دوره‌ی ساسانیان و سپس در عصر ایلخانیان با یکدیگر پیوند داشتند و نیز مذهب شیعه را که به صورت مختلف ۶ امامی و اثنی‌عشری یا به طور عام علوی و غالی و بالاخره صفوی که در کشور در جوار سایر مذاهب اسلامی رونقی داشت به نام شیعه‌ی جعفری اثنی‌عشری رسمی نمود.^{۴۷} و با ادعای سیادت پیوند خود را با آل علی اعلام نمود و با ادعای بایبیت و نمایندگی امام غایب (ع)، مشروعیت سیاسی خود را محرز کرد و بدین ترتیب تا حدودی اقتدار سیاسی خود را با باورهای دیرین شیعی که امامت علوی از نسل فاطمه است نزدیک ساخت.^{۴۸} تا در رویارویی با دشمنان ایران زمین، یعنی عثمانی‌ها در مغرب و

۳. همان، ص ۱۷۸.
۴. یوسفی اشکوری، حسن. «اندیشه‌های سیاسی»، در تشیع (سیری در فرهنگ و تاریخ تشیع). تهران: سعید محبی، ۱۳۷۳، ص ۲۸۲.
۵. مشکور، محمدجواد. تاریخ شیعه و فرقه‌های اسلام تا قرن چهارم. تهران: اشراقی، ۱۳۷۲. ص ۴۰. نقل از: گلذیهر. العقیده و الشریعة. ص ۲۰۵. ر. ک ایضا: المقریزی. النزاع و التخاصم فیما بنی امیة و بنی هاشم.
۶. ترابی طباطبایی، سید جمال. سکه‌های آق قویونلو و مبنای وحدت حکومت صفویه در ایران. تبریز: اداره‌ی کل موزه‌ها، ۱۳۵۵. ص ۱۰.
۷. قرآن / سوره‌ی اخلاص.
۸. التوبة/۳۳/۹؛ الصّٰف/۹/۶۱.
۹. ترابی طباطبایی، سید جمال؛ وثیق، منصوره. سکه‌های اسلامی ایران: از آغاز تا حمله‌ی مغول. تبریز: مهد آزادی، ۱۳۷۳. ص ۳۶۴ پ.
۱۰. زرین کوب، عبدالحسین. روزگاران: تاریخ ایران از آغاز تا سقوط پهلوی. تهران: سخن، ۱۳۷۸. تلخیص از صص ۲۸۲-۳۸۶.
۱۱. جعفر بن حسن ناصر کبیر.
۱۲. المائده/۵/۵۵.
۱۳. الناصر الحق و ابی القاسم: لقب و کنیه‌ی جعفر بن حسن عموی حسن بن قاسم داعی صغیر می‌باشد که مدعی پادشاهی بود (البته با همدستی برادر دیگرش ابی الحسین احمد. پدر زن داعی صغیر حسن بن قاسم).
۱۴. همان پاورقی شماره‌ی ۳.
۱۵. جعفریان، رسول. تاریخ گسترش تشیع در ری. قم: آستان مقدس حضرت عبدالعظیم، ۱۳۷۱. ص ۳۵.
۱۶. «جنبش‌ها و دولت‌ها». تشیع (سیری در فرهنگ و تاریخ تشیع). ص ۳۴۰.
۱۷. همان، صص ۳۳۹-۳۴۰.
۱۸. زامباور، ادوارد ریتر فون. سال ۵۱۳ هـ ق ذکر کرده است. نسب‌نامه‌ی خلفا و شهر یاران و سیر تاریخی حوادث اسلام. تهران: خیام، ۱۳۵۶. ص ۳۲۸.
۱۹. «جنبش‌ها و دولت‌ها»، ص ۳۴۱.
۲۰. جعفریان، رسول. تاریخ گسترش... ص ۴۲.
۲۱. پیرنیا، حسن؛ اقبال آشتیانی، عباس. تاریخ ایران. تهران: خیام، ۱۳۷۵. ج ۲، ص ۲۶۶.
۲۲. جعفریان، رسول. تاریخ گسترش... تلخیص از صص ۴۷، ۴۸.
۲۳. پیرنیا، حسن؛ اقبال آشتیانی، عباس. ج ۲. ص ۳۳۲.
۲۴. همانجا.
۲۵. همان، ص ۳۳۳.
۲۶. مشکور، محمدجواد. تلخیص از صص ۲۲۴-۲۲۵.
۲۷. جعفریان، رسول. تاریخ گسترش... صص ۵۰-۵۱.
۲۸. مشکور، محمدجواد. ص ۲۲۵.
۲۹. همانجا.
۳۰. برای توضیحات بیشتر ر. ک: سکه‌های اسلامی ایران: از آغاز تا حمله‌ی مغول. صص ۲۹۲-۲۹۵، ۲۹۷-۳۰۲.
۳۱. در عکس‌های این مقاله از کلکسیون عکس، استاد ترابی طباطبایی استفاده شده است.
۳۲. جعفریان، رسول. دنباله‌ی جستجو در: تاریخ تشیع در ایران. قم: انصاریان، ۱۳۷۴. ص ۵۶؛ نیز: مرتضوی، منوچهر. مسائل عصر ایلخانان. تهران: آگاه، ۱۳۷۰. فصل «نبودن تعصب مذهبی در دوره‌ی مغول». ص ۲۵۹-۲۶۸.
۳۳. مرتضوی، منوچهر، ص ۲۳۹. نقل از حافظ ابرو. مجمع التواریخ. نسخه‌ی ملک جلد سوم ورق ۲۳۷.
۳۴. محمدی اشتهدادی، محمد. صص ۲۷۱-۲۷۲؛ نیز: ابن بطوطه. رحلة ابن بطوطه. بیروت: داربیروت للطباعة و النشر، ۱۴۰۵ هـ ق. ص ۲۰۵؛ ابن کثیر الدمشقی، ابوالفداء الحافظ. البدایة و النهایه. بیروت: مکتبه المعارف، ۱۴۰۸ هـ ق. ج ۱۴، ص ۷۷.
۳۵. همان، ج ۱۴، ص ۷۸؛ جعفریان، رسول. دنباله‌ی جستجو در: ... ص ۶۰.
۳۶. شیعی‌ها برای عدم اعتراض از طرف سنی‌ها، خلفای راشدین را هم در سکه‌ها گنجانده‌اند. در واقع نوعی تقیه محسوب می‌شود.
۳۷. جعفریان، رسول. دنباله‌ی جستجو در: ... ص ۷۱.
۳۸. گذار، آندره، و دیگران. آثار ایران. ترجمه ابوالحسن سرو قد مقدم. مشهد: آستان قدس رضوی، ۱۳۷۱. ج ۲، ص ۳۴۸.
۳۹. پیرنیا، حسن؛ اقبال آشتیانی، عباس. ج ۲، ص ۶۰۱.
۴۰. «جنبش‌ها و دولت‌ها». ص ۳۵۴.
۴۱. برای اطلاعات بیشتر ر. ک: ترابی طباطبایی، سید جمال. سکه‌های آق قویونلو... ص ۱۴.
۴۲. ترابی طباطبایی، سید جمال. تاریخ تبریز به روایت سکه و ضمایم. تبریز: خود مؤلف، ۱۳۸۳. ص ۱۱۰.
۴۳. همان، ص ۱۳۳.
۴۴. ترابی طباطبایی، سید جمال. سکه‌های آق قویونلو... ص ۲۰؛ پیرنیا، حسن؛ اقبال آشتیانی، عباس. ج ۲، صص ۶۵۱-۶۵۲؛ نیز: هینتس، والتر. تشکیل دولت ملی در ایران: حکومت آق قویونلو و ظهور دولت صفوی. ترجمه‌ی کیکاووس جهاننداری. تهران: خوارزمی، ۱۳۶۱. ص ۱۵۷.
۴۵. همو، سکه‌های آق قویونلو... ص ۲۱. و نیز درباره‌ی اعتقادات اوزون حسن ر. ک: هینتس، والتر «مبحث دیانت در دربار اوزون حسن» صص ۱۵۳-۱۵۸.
۴۶. ترابی طباطبایی، سید جمال. تاریخ تبریز به... ص ۱۳۶.
۴۷. همان، ص ۱۸۹.
۴۸. یوسفی اشکوری، حسن. «اندیشه‌های سیاسی». ص ۲۹۰.
۴۹. علامه طباطبایی، سید محمد حسین، ص ۶۲.